

Федчишин Надія

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри німецької мови

Тернопільського національного

економічного університету

ВПЛИВ ГЕРБАРТІАНСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ НА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ

У запропонованій статті аналізуються ідеї гербартіанців у вітчизняній педагогічній науці, розкривається ставлення видатних учених-педагогів початку ХХ ст. до їх вчення й досліджується запозичення ідей представників цього напрямку у вітчизняну педагогіку крізь призму навчально-виховного процесу.

Ключові слова: *гербартіанство, шкільна практика, педагогічна думка, вітчизняна наука, гербартіанська педагогіка.*

В предлагаемой статье анализируются взгляды гербартянцев в отечественной педагогической науке, раскрывается отношение выдающихся ученых-педагогов начала ХХ века к их учению и исследуется заимствование идей представителей этого направления в отечественную педагогику сквозь призму учебно-воспитательного процесса.

Ключевые слова: *гербартянство, школьная практика, педагогическая мысль, отечественная наука, гербартянская педагогика.*

In the suggested article the views of herbartians in home pedagogical science are analysed, the attitude of prominent scientists-pedagogues of XX period to their teaching is revealed and borrowing of ideas of the representatives of this tendency in the light of educational process is investigated.

Key words: *herbartianism, school practice, pedagogical thought, home science, herbartianism pedagogic.*

Наукові праці, монографії з історії педагогіки свідчать про зацікавлення дослідниками історією розвитку вітчизняної та зарубіжної педагогіки й системи освіти. Особливий інтерес є до певних періодів становлення освітньої системи, коли відчутними стали прогалини в тиску австрійської та російської імперій на українські прояви в політиці, культурі, освіті (освітні реформаторські рухи, активний пошук нових прогресивних ідей, поглядів, концепцій, теорій). У зв'язку з цим цікавим є період, коли в Німеччині

(початок ХХ ст.) популярними та впровадженими у шкільну практику були, критиковані пізніше з ідеологічної точки зору, педагогічні ідеї Й.-Ф. Гербарта та гербартіанців.

Історія вітчизняної педагогічної науки та практики свідчить, що вона ніколи не стояла осторонь дослідницької роботи, яку проводила світова педагогічна громадськість у пошуках шляхів удосконалення шкільної освіти й людської особистості загалом. Яскравим підтвердженням цього може стати діяльність вчених-дослідників вітчизняного напрямку педагогіки кінця ХІХ – початку ХХ ст. У цей час посилювався інтерес до педагогічних поглядів Й.-Ф. Гербарта та його школи. Дослідники (С. Ананьїн, Ш. Ганелін, Є. Голант, М. Даденков, Ф. Зеленогорський, П. Каптерев, О. Музиченко, В. Рейн, А. Селиханович, Л. Синицький, П. Соколов та ін.) відзначили, що педагогічна концепція Й.-Ф. Гербарта і його послідовників фактично стала основою педагогіки як науки, поєднала синтез ідей, поглядів видатних представників німецької класичної філософії, літератури та, безпосередньо, педагогіки. Сама ж педагогіка стала повною, завершеною системою вироблених понять.

У педагогіці постать Й.-Ф. Гербарта була достатньо суперечливою. Якщо дослідники педагогіки ХІХ століття досить високо оцінили погляди німецького ученого, що склали основу для подальшого розвитку педагогічної науки та шкільної практики (на той час з'явилася школа послідовників його ідей – гербартіанці), то вже на початку ХХ століття виникли перші спроби різкої критики його вчення. А. Левітський (1901), вивчаючи теорію і практику німецької педагогіки, звинуватив Й.-Ф. Гербарта в інтелектуалізмі, який спостерігався як у його педагогіці, так і в психології, проте відзначив «панування гербартіанської педагогіки в німецьких школах, що привело до розвитку в Німеччині духовних сил, які надали керівну роль представникам німецького суспільства та додали честі серед представників інших народів» [6, с. 8]. Проте А. Левітський суперечить собі, коли акцентує увагу на закликах відміни інтелектуальної освіти, й відзначає, що французькі мислителі звернули свої погляди до Німеччини, до її небувалого розквіту в духовному житті завдяки успіхам інтелектуальної освіти.

У аналізі А. Анастасієва помітні спроби критичних зауважень до деяких концептуальних положень і тверджень, що «знання здобуваються лише досвідом, штучним названо поділ інтересів і т.п. [2, с. 152]. Вивчаючи літературні джерела, на які посилався дослідник, чітко можна відслідкувати той момент, що ці критичні думки не зроблені на основі аналізу оригінальних праць Й.-Ф. Гербарта та його школи, а базувалися на розгляді та тлумаченні їх педагогічної концепції різними авторами.

Ніжинський професор О. Музиченко у своїх публікаціях менше аналізував теоретичну спадщину, а вказував на позитивні аспекти чи критичні

зауваження педагогічної концепції гербартианської педагогіки, і в основному, акцентував увагу на тому, як ці ідеї втілюються в систему освіти й шкільну практику, розглядав співвідношення між оригінальними думками та їх трактуваннями на початку ХХ століття. Це пояснюється тим, що сам О. Музиченко деякий час перебував у педагогічному університеті та мав змогу спостерігати за навчальним і виховним процесом тодішньої німецької еліти у школі, заснованій за часів Й.-Ф. Гербарта учнями й прихильниками його вчення у м. Єна. Зокрема він відзначив, що ідеї Й.-Ф. Гербарта, окремі аспекти його педагогічної концепції, які знайшли позитивний розвиток у роботі його послідовників, пізніше були викривлені: індивідуалізм при небажанні звертати увагу на проблеми життя народної школи, масової освіти; спроба залишити поза увагою виховання волі [9, с. 10]. Результати дослідження О. Музиченка підтвердили, що в другій половині ХІХ століття у багатьох країнах Європи та Америки чітко впроваджувалися у шкільну практику ідеї гербартианської педагогіки й точилися суперечки навколо її провідних положень.

Схвально про значення педагогічних поглядів німецького педагога та його прихильників відгукнувся інший учений – А. Нечаєв. Опрацювавши в основному оригінальні джерела, він погодився з позитивною і навіть високою оцінкою їх діяльності. А. Нечаєв зауважив, що педагогіці Й.-Г. Песталоцці бракувало систематичності й теоретичної основи, яку вона отримала завдяки Й.-Ф. Гербарту. У його аналізі педагогічної теорії «німецького Песталоцці» знаходимо закиди дослідникам ідей німецького педагога, які то відкрито захоплюються його педагогічною концепцією, то різко відштовхуються «los von Herbart» (геть від Гербарта), то, – як ми це спостерігаємо впродовж двох століть, – знову повертаються до вивчення Й.-Ф. Гербарта «zurück zu Herbart» (назад до Гербарта) [10, с. 146]. Він апелює до своїх сучасників, закликаючи їх розглядати гербартианську педагогіку разом із психологією та філософією, і лише в тому випадку, незважаючи на стиль й манеру мислити відсторонено, можна правильно зрозуміти ці ідеї.

А. Нечаєв відмітив, що у багатьох випадках критика спрямована не проти правдивих поглядів Й.-Ф. Гербарта, а проти тлумачення його праць, які «викривили його систему й перетворили її в закостенілу, бездушну, механічну трафаретність» [10, с. 148]. Він суголосно із О. Музиченком звернув увагу, на інтерес до «доктрини виховуючого навчання Й.-Ф. Гербарта та його ідей» у Франції – (Пенлош (Pinloche) (1901), Моксіон (Mauchion) (1901), Дюркем (Durkheim) (1901), Швейцарії (Дюкотер (Dükoter) (1902), Даге (Daquet) (1903), Кезен (Quayzin) (1901), Ге (F. Guex) (1906), Крістінгер (J. Christinger) (1895)), Італії (Форнеллі (Fornelli), Торнеллі (Tornelli), Алльєво (Alljevo), Кредаро (Credaro)), Англії (Адамс (Adams) (1897),

Гайвард (Hayward) (1902, 1903, 1905, 1907), Ланг (Lang) (1894), Зедлер (Sedler), Фелькін (Felkin) (1895), Фіндлі (Findly), Америці (Де-Гармо (C. De Garmo) (1895), Мак-Морі (Mac Mory)) [13]. Проте, беззаперечним був той факт, що саме у Німеччині його ідеї знайшли найбільшу підтримку в семінаріях для вчителів, школах Єни, Веймара, Лейпцигу, Ейзенаха, де користувалися гербартовськими положеннями відносно навчального плану, концентрації та методичного опрацювання нового матеріалу.

П. Соколов у праці «Історія педагогічних систем» (1913) проаналізував науково-психологічний напрямок гербартіанства у педагогіці. Він вказав на його значення для історії педагогіки. Автором, зокрема, відзначено, що з другої половини ХІХ століття провідні ідеї німецького педагога не лише були поширені та впливали, але й панували у педагогічному світі та спонукали до створення «цілої школи енергійних послідовників» [12, с. 472].

С. Левітін, здійснивши ґрунтовний аналіз педагогічної концепції німецького вченого, вивчивши реакційні тенденції різних часів, голосно заявив, що, на той час, ідеї Й.-Ф. Гербарта не несли в собі нічого нового та оригінального, а його вплив на теоретичну педагогіку не вважав навіть ідейним внеском. Водночас він мав рацію у тому випадку, що гербартіанство на відміну від інших течій збереглося не лише у теоретичних підручниках, але й проникло у шкільну практику [5, с. 57–58]. У своїй критиці С. Левітін допустив викривлення змісту педагогічних ідей Й.-Ф. Гербарта, а саме: неправомірно об'єднав розділи «керування дітьми» та «моральне виховання»; залишив поза увагою безпосередню мету та специфічні засоби виховної діяльності, спрямованої до мети виховання й «виховуюче навчання». Проаналізувавши закиди С. Левітіна на адресу німецького вченого, потрібно відзначити, що, в основному, гостра критика педагогічної концепції Й.-Ф. Гербарта С. Левітіном не стільки стосувалася його ідей, скільки їх трактування іншими педагогами-дослідниками.

Вітчизняна педагогіка розроблялася як наука з розвитку «системи ідей, які стосувалися виховання» та як мистецтво, тобто, використання цих ідей на практиці [8, с. 5–6], що відповідало педагогічній концепції Й.-Ф. Гербарта. Вітчизняні підручники, посібники з педагогіки досліджуваного і подальшого періодів вибудовувалися у тій же логічній послідовності науки та мистецтва (практики), які можна простежити у працях німецького педагога. Розглядаючи окремі теоретичні положення, вчені-дослідники подавали тлумачення педагогічних правил [1; 4; 8; 11].

На початку ХХ століття гербартіанські ідеї були введені у підручники та посібники з історії педагогіки (М. І. Демков (1912), С. Левітін (1918),

А. Левітський (1912), А. П. Нечаєв (1911), Ф. Паульсен (1908), М. Рубінштейн (1916), А. Музиченко (1917), А. Селіфанович (1917), Л. Синицький (1905), П. Соколов (1913), О. Фрик (1900)), російською мовою видаються зарубіжні історико-педагогічні дослідження школи гербартіанців (П. Барт (1913), П. Монро (1917), Х. Уфер (1898), Т. Ціллер (1911)). Дослідження вищеназваних науковців об'єднує визнання Й.-Ф. Гербарта «засновником наукової педагогіки» [12, с. 516]. Вони сходяться на думці, що педагогічна концепція гербартіанства «відкриває широкі перспективи в галузі педагогіки», які мають на меті встановити взаємозв'язок між навчанням і вихованням [4, с. 415].

Школа Й.-Ф. Гербарта представила велику кількість педагогічних теорій та практичних вказівок сприяла вирішенню наступних проблем і в історії розвитку педагогіки :

1. Збережений гербартіанцями релігійний компонент, який впливав, по-перше, із вимоги самовизначення, та, по-друге, із свободи релігії, не можна було відмітити ні у «наївній дитячій вірі», ні в догматичних релігійних правилах, а в загальних релігійно-філософських принципах. Саме такі закони передбачають певні «межі чистого інтелекту» та сприяють самовідповідальності. У зв'язку з цим спрямована проти догматичної практики гербартіанська педагогіка має емансипативно-релігійно-критичні риси, якими пронизана німецька філософія Просвітництва, починаючи працею Канта «*Die Religion innerhalb der Grenzen der reinen Vernunft*» «Релігія в межах чистого розуму» (1793).

2. На питання філософськи обґрунтованих педагогічних цілей «*Що таке людина?*» гербартіанці дали таку відповідь: з появою нових вражень у людській душі відбуваються внутрішні процеси перетворень відповідно до законів розуму. Вони орієнтувалися на метафізику Й.-Ф. Гербарта: *повний позитив – найпростіші враження – якісний показник*. Квінтесенцією цього як для Й.-Ф. Гербарта, так і гербартіанців була *душа*, яка поширювалася як нематеріальна сутність над загальним фізичним людським організмом й тим самим наповнювала зміст невід'ємністю субстанції «*Я*».

3. При дослідженні генези і впливу людського розуму гербартіанці представили, відповідно до Й.-Ф. Гербарта, свою точку зору, що всі процеси свідомості не повертаються у зворотному напрямку, а змішуються із різноманітними уявленнями й утворюють єдине ціле. Гербартіанці не вбачали у відчуттях *бажання* чи *небажання* щось первинне, а як певну формацію уявлень у свідомості й надали, тим самим, своєму підходу яскраво виражену спрямованість.

4. Й.-Ф. Гербарт і його школа були переконані, що здібності дитини залежать від її природи, а їх реалізація залежить від зовнішнього впливу. Гербартіанська педагогіка була індивідуально зорієнтованою, виховання було спрямоване на індивідуальність вихованця, і, відповідно, розкривався

педагогічний зв'язок *учитель – учень*. У різносторонності інтересів гербартіанці вбачали ідеал, який може розкрити з окремого всю повноту розумового і духовного життя.

5. Гербартіанці визначили виховні цілі, спираючись на практичну філософію Й.-Ф. Гербарта, котра не досліджує реалі, як теоретична філософія, а являє собою ідеал. Вона встановлює принципи і норми, які абсолютно співвідносяться й не повинна зважати на усталені погляди і твердження. Тому до цих пір гербартіанство представляє в нормовану науку про виховання.

6. Формування морального характеру, яке підняте гербартіанцями до головної мети виховання, ґрунтується не лише на практичній філософії Й.-Ф. Гербарта, але й разом із християнсько-релігійним світосприйняттям також і на формуванні гуманістичного ідеалу.

7. Як і Й.-Ф. Гербарт, гербартіанці розуміли під «різносторонністю інтересів» рушійну силу, котра спонукає до розумового й духовного життя. Запропонованим школою Т. Ціллера формальним ступеням (аналіз – синтез – асоціація – метод – функція) відповідають виокремлені Й.-Ф. Гербартом чотири фази навчання (*спокійне заглиблення – поступове заглиблення – спокійне опанування – поступове опанування*).

8. Розвинена Й.-Ф. Гербартом концепція педагогічного управління була не просто запозичена гербартіанцями, а по-новому опрацьована й модернізована. Управління, дисципліна та виховання мають свою власну мету, а тому, на переконання гербартіанців, стиль управління в жодному разі не повинен бути авторитарним, а *педагогічним* в класичному розумінні.

9. До «класичних» чи іманентно педагогічних понять належить «такт», що поєднує теорію і практику, який вдосконалювався Т. Ціллером, К.-Ф. Стоєм та В. Райном в університетських семінаріях.

10. Гербартіанська педагогіка створила передумови для шкільної освіти, практики, де пануватимуть креативне навчання, належний відпочинок, релігійне осмислення.

Становище шкільної освіти у Німеччині сприяло серйозному замисленню Й.-Ф. Гербарта та, надалі, його учнів над непорозуміннями у шкільній практиці та виробленню методів й принципів для ефективної діяльності школи з метою виховання достойних громадян суспільства. Вітчизняна офіційна педагогіка у світлі педагогічних поглядів гербартіанців перебувала в динаміці. Для вітчизняної педагогічної науки, починаючи з кінця XIX – 20-х років XX ст., характерною була увага вчених-педагогів до проблеми співвідношення навчання та виховання у шкільній освітній системі, а особливо, слабкий розвиток у ній виховного елементу. Ідеї гербартіанської педагогіки вплинули у XIX–XX ст. на розвиток педагогічних ідей у європейських та інших школах, у Росії, через посередництво Пирогова й Ушинського, а в Україні – О. Музиченка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананьин С. А. Интерес по учению современной психологии и педагогики / С. А. Ананьин. – К. : (Тип-фия акц. о-ва «П. Барский в Киеве»), 1915. – 394 с.
2. Анастасиев А. Внимание и интерес при обучении / А. Анастасиев // Русская школа. – 1902. – № 5–6. – С. 154–167; № 7. – С. 10–17; № 9. – С. 137–153; № 10–11. – С. 127–146.
3. Даденков М. Історія педагогіки / М. Даденков. – К. : Рад. шк., 1947. – 328 с.
4. Демков М. И. История западноевропейской педагогики / М. И. Демков. – М. : 1912. Тип-фия Тов-ва И. Д. Сытина, 1912. – 495 с.
5. Левитин С. А. Педагогические идеи Гербарта и Монтессори / С. А. Левитин. – М. : Лит.-изд. Отдел нар. ком-та по просвещ., 1918. – Т. I. – 102 с.
6. Левитський А. Педагогические идеи Гербарта / А. Левитский // Русская мысль. – 1901. – № 10. – С. 119–139.
7. Левитський А. Из теории и практики современной германской педагогики / А. Левитський. – Казань : Лито-тип-фия И. Н. Харитоновна, 1912. – 32 с.
8. Мальцев А. П. Основания педагогики / А. П. Мальцев. – 5-ое изд., исправл. и доп. – СПб. : Тип-фия об-ва типограф. дела, 1912. – 253 с.
9. Музыченко А. Ф. Философско-педагогическая мысль и школьная практика в современной Германии / А. Ф. Музыченко // Известия историко-филологического института князя Безбородько. – Нежин : 1909. – Т. XXIV. – 34 с.
10. Очерки по истории педагогических учений / под общ. ред. А. П. Нечаева. – М. : Польза – В. Антикъ и К°, 1911. – 229 с.
11. Рейн В. Очерки педагогки / В. Рейн ; [под ред. Приват-доц. С. А. Ананьина ; пер. с 5-го нем. изд-я Е. А. Райхинштейна]. – К. : изд. В. И. Пенкина, 1913. – 88 с.
12. Соколовъ П. Історія педагогическіхъ системъ / П. Соколовъ. – СПб. : О. В. Богдановой, 1913. – 611 с.
13. Zum aktuellen Erbe Herbarts [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.amazon.de. – Заголовок з екрану. – Мова нім.